

Anna Maria Grünfelder, Zagreb

»Diferencija« kao povlastica

Feministički ciljevi i katolički nauk

Filozofkinja Ursula Pia Jauch obranila je u televizijskoj diskusiji pravo disidenata institucija i institucionalizirane, službene misli citatom Arthura Schopenhauera:

»Profesori filozofije su smrt filozofije... Nezavisna misao mora dobiti i mjesto i prilike da se artikulira... Misli znači razlučiti, razbistriti i dovoditi u pitanje. Filozofija dokazuje da postoji pluralnost doživljavanja Svijeta.«¹

Autorici ovog teksta stalo je do toga da brani »pluralnost« doživljavanja Svijeta, s jedne strane prema nauku Katoličke Crkve o naravi i funkcijama spolova; s druge strane prema main-stream-misli feminizma, koji se može okarakterizirati kao »feminizam diferencije«.

I. »GLOBALNA OPASNOST FEMINIZMA«

»Posebno poslanje, posebno dostojanstvo Žene«

Usred ljeta, 30. srpnja 2004., Kongregacija za vjeru u Rimu, najviša instanca Katoličke crkve za pitanja vjere i morala, smatrala je potrebnim, »pismom braći biskupima« pod naslovom »O suradnji muškarca i žene u Svijetu i u Crkvi«, podsjećati Svijet na to da je Bogu mio kršćanski brak, jer su uloge muškarca i žene jasno određene i podijeljene. Kongregacija za vjeru čak se osjetila primoranom prozvati »globalni feminizam« kao veliku opasnost, jer teži »izjednačavanju žena s muškarcima« (assimilarsi ai uomini). »Čovjek postoji ili kao muško ili kao žensko«, kao muško i žensko stvorio ga je Bog; spol je sastavni dio bitka »čovjek«, a ne proizvod društvenih i socijalnih mijenja. U zabludi je feminizam, koji spolnu različitost »omalovažava«, kao da je riječ o sporednoj, akcidenrijalnoj značajki, a ne o »essentiale«.

Dokument nije prvi tog sadržaja,² nego »samo« podsjetnica. Papa Ivan Pavao II. bio je prvi papa u povijesti Crkve koji je izdao – godine 1988. – poseban dokument o tome, što je »Žena« i kakva treba biti. Dokument ima neobičnu formu: radi se o (poluprivatnoj) papinoj »meditaciji« pod naslovom »O posebnom dostojanstvu i poslanju Žene« – »Mulieris dignitatem«. O muškarcu papa se nije očitovao u posebnom pismeni.

1

Filozofkinja Ursula Pia Jauch (Zürich) u TV-diskusiji »Sternstunden der Philosophie« (Zvezdani sati filozofije), 3SAT, subota 21. 8. 2004.

2

Kardinal Ratzinger o tome je prozborio i u komentaru uz Apostolsku instrukciju »Inter ignores« iz godine 1976. (o tome da je svećenstvo pridržavano muškarcima i da Crkva ne može dopustiti ređenje ženama) u napisu

iz godine 1978. – Heine (2000), str. 66, bilj. 34. Napomene o posebnoj ulozi žena ima u slijedećim recentnim dokumentima Katoličke crkve: »U razmišljanjima Kongregacije za vjeru o homoseksualnim zajednicama« od 6. 8. 2003.; u papinomu Pismu Ženama prigodom Međunarodne konferencije Ujedinjenih naroda o ženama u Bejingu 1995; papa je o tome govorio i prigodom njegova posjeta Hrvatskoj u Dubrovniku dne 7. 6. 2003. i u enciklici o Euharistiji od Uskrsa 2003.

Papa govori ne o »ženama« nego dosljedno o »Ženi«, jer on polazi od pretpostavke da »Žena« predstavlja određen bitak (*essentia, ousia*, koju skolastička filozofija odredi po principu »quo est quod est«). To znači da papa ima na umu nadpovijesnu i nadkulturalnu sliku »Žene«, kojoj sve žene slične i kojoj svaka žena treba težiti. Svaka žena ima udio u bitku i razvija se prema njemu po unutarnjoj zakonitosti.

Papa Ivan Pavao II. povezuje filozofski pojam »bitak«, »bitak Žene«, s teologijom Božjeg stvaranja Svijeta Biblije. »Bitak Žene« je u teologiji stvaranja Svijeta identičan s »prvom zamišlju u Božjem planu sa Ženom«, a to je *majčinstvo*. Majčinstvo je »lajtmotiv« papinog viđenja uloge žene, *prvobitna, osnovna i presudna značajka ženskosti: Iz fizičke predodređenosti žene za majčinstvo proizlazi karakteristično žensko doživljavanje Svijeta*: Papa je uvjeren da *organizam koji nosi i rodi dijete, mora obilježavati i cjelokupni psihogram žene, tako da čudo razvitka novoga života i fizički doživljaj nošenja i rađanja djeteta konstituiraju način doživljavanja Svijeta*. »Žena« je, vjeruje papa, *stubbokom obilježena trudnoćom i porodom, čak i kad ne ostvari fizičko materinstvo*. »Žena« je zato *usredotočena na osobu i međuljudske odnose, više na ljude nego na stvari; »Žena« je intuitivna, manje racionalna i više emocionalna. Ona ima naročito istančan osjećaj prema životu, jer »poznaje tajne života«*. Prema papi, »Žena« se odlikuje »posebnom nadarenošću za međuljudske odnose«, jer papi je nezamislivo da se rađanje i dojenje djece ne odrazi na *duhovno-psihičku »opremljenost«*; »Žena« je ta koja je »nježnost, ljubav, predanje i samodanje...« *Te kvalitete krasi i ženu-nerotkinju. Svaka je žena majka, u fizičkom ili u duhovnom smislu. Svojom otvorenosti za život, »Žena« je uvijek u iščekivanju, a ta spremnost odlikuje zaručnicu: »Žena« je zato, ne samo majka nego i djevičanska zaručnica. »Žena« je – qua unutarnjim zakonom – svaki ženski čovjek; ne razvije li se u pravcu tih i statusa, kvaliteta i osobina, moglo bi to značiti promašaj njezina života. Papa je uvjeren da antropologija i suvremene znanosti o Čovjeku potvrđuju njegovo viđenje.*

Papinske meditacije o »bitku Žene« završavaju konstatacijom:

»Ženski 'Duh' (navodnice u izvorniku!) neka Svijet vodi putem humanosti.«

»Ženski bitak«, koji spašava i oplemenjuje Svijet, uzdiže (*muškog*) čovjeka do visina savršene ljudskosti, romantički je ideal. Prvi put u povijesti europskih ideja spasiteljsko »Vječno Žensko« pojavljuje u Goetheovu *Faustu* (»Das Ewig Weibliche zieht uns hinan«) i u njegovoj drami *Torquato Tasso* (»Wollt Ihr wissen was sich ziehmt, fragt nur bei edlen Frauen an«). »Ženska emotivnost«, »nježnost«, »ljupkost« i polarizacija muških i ženskih osobina (racionalnost-emotivnost, snaga-nježnost; um-tjelesnost) pripadaju razdoblju Romantizma.³ Na antropologiju spolova utjecali su, pored Rousseaua (»objektivirajući um nije svjestan svog spola, sve dok ne ugleda ženu«), Georg Simmel (po kojem ženski spol živi u neposrednijem, naivnome odnosu s prirodom, dočim se muškarac distancirao od prirode, a koji će biti spašen upravo zbog takve ženskosti) i, napose, Otto Weininger (»*Muškarac ima spol, žena jest spol*«). »Krizna prosvjetiteljstva« pokazuje Janusovo lice tog dualizma spolova. Suprotnosti između uma i tjelesnosti nisu samo pozitivne suprotnosti nego i »crne strane«: »Žena bliska prirodi« jest žena neukročene emocionalnosti i seksualnosti (»*Femme fatale*«), ili »ženica« naivna, neobrazovana, neotesana, čiji je radijus kretanja sužavan, usmjeren na kuću, dočim muškarac živi »u Svijetu«. Ta socijalna razlika između muškarca i žene uzdignuta je u ontološki bitak. Značajke »Žene« opisane u »*Mulieris dignitatem*« zapravo su katalog romantičkih ideala. Poledinu tog štovanja

Žene papa Ivan Pavao II. ignorira., kao da ne želi da mu nešto »išara« lijepu sliku što si je on stvorio o Ženi. Inače, službene crkvene spise proži- ma mizoginost, poglavito spise Učitelja Crkve.⁴ Papa Ivan Pavao II. ne osvrće se na tu Predaju, na baštinjeni dualizam vrijednosti spolova; zato se ne može, prema mom mišljenju, obraniti pretpostavku da je papa s doku- mentom »Mulieris dignitatem« izvršio zaokret i oprati ljagu mizoginosti s lica Crkve. Da je stvarno htio presjeći odnos prezira i omalovažavanja koji vlada u službenika Crkve prema ženama, papa se morao osvrutati na ko- rijene i na Predaju. Doduše, i (službeni) teolozi na sveučilištima⁵ temeljito su obradili tu baštinu isto tako kao i Feministička teologija. No službeni magisterij Katoličke Crkve iz spoznaja tih istraživanja nije izvukao zaključ- ke. Nakon objavljivanja rezultata istraživanja o suđenju vješticama, o inkvi- ziciji, o kršćanskom antisemitizmu i sl., slijedila je zamolba pape Ivana Pav- la II. na dan Čiste Srijede, 12. ožujka 2000., za oprost zbog grijeha kojima su »Sinovi i kćeri Svete Crkve okaljali lice Crkve«. Podrugljivim i potcjenji- vačkim izrekama crkvenih otaca i učitelja opravdavana je pravna diskrimi- nacija žena u svjetovnom pravu kao i u Crkvi, a da nitko nije tražio praš- tanje. Ontologiziranje jednostrano uljepšavane i »pročišćene« slike žene, što ju pruža »Mulieris dignitatem«, ne polučuje kvalitativni pomak odnosa muškaraca, koji veličaju tu idealiziranu ženu, prema realnim osobama žen- skog spola. »Mulieris dignitatem« pruža pregršt konvencionalnih epiteta, stereotipa o ženama. Na takav se način može ženama davati do znanja da muškarci nisu zainteresirani za osobe, jer su zaljubljeni u nerealne slike. Ženama se na taj način spočitava pravo na autonomnost i na »Svoju« povi- jest.

Kao teolog, papa ne može ne vidjeti da je Žena »opterećena Istočnim grijehom«. U tom kontekstu papa je naglašeno argumentirao protiv dvijetisuć- ljetne teološke tradicije, ističući *kako ne smije biti važno to što je prema prvoj biblijskoj Knjizi Postanka Eva prva kršila Božju zapovjed i navukla na sebe i na Adama grijeh koji će naslijediti sve što se rađa iz Žene*. Pomjerivši naglasak na tezu da je sav humani rod okaljen Istočnim grijehom, papa je ispravio tradiciju crkvenih učitelja koji su uzrok grijeha i svega zla pronalazili u Ženi, proglasili žene »podvodljivama«, *moralno labilnijim, zato potrebitim vodstva, muškog vodstva*. Odreknuvši se crkvene tradicije ženomržnje, papa je svima koji bi nejednakost žena opravdavali crkvenim učiteljstvom, odu- zeo legitimnost i podršku. Važno je papi pokazati kako je i *diskriminacija žene, nasilje nad njom posljedica Istočnog grijeha. Niti fizičko niti psihičko nasilje nad ženama ne može se opravdavati, poglavito ne u ime Crkve ili u ime kršćanskog (muškog Boga)*.

»Grijeh« počinjen od Žene, u papinskim meditacijama ima svoje jasno de- finirano značenje: *Odbijanje majčinstva automatski znači kršenje ne samo prirodnog prava nego i Božjeg plana i promašaj ljudskog života*. Papa Ivan Pa- vao II. izražava bojazan da bi žena mogla izgubiti svoju ženstvenost, kad bi ona htjela osvojiti područje koje pripada muškarcu, odnosno kad bi poprimila značajke koje po njegovu konceptu razlika između spolova, pripadaju muškar- cima. *Izgubivši ženstvenost, Žena bi iznevjerila svoje dostojanstvo i svoje po- slanje* (možemo pretpostaviti da se papa pritom sjećao svog pastoralnog

3

Heine (2000), str. 64–66.

4

Pregled o katoličkoj Predaji v. kod Beinert, str. 130–132.

5

Beinert, »Theologie und kirchliches Frauen- bild«, u: Beinert (ur.), str. 51–98, poglavito 71–98.

rada u komunističkoj Poljskoj, gdje se mogao susretati sa ženama zaposlenim u područjima koja su tradicionalna »neprimjerena ženama«. Možda je papa zbog tih iskustava uvjeren da je prosvjetiteljski koncept jednakosti svih čovjeka, koja obuhvaća i jednakost spolova, zabluda). Papa strahuje da ne samo što

»... će sama žena zbog svoje ravnopravnosti s muškarcem izgubiti svoj ženski identitet nego da je zbog takvih ženskih težnji sudbina obitelji na kocki.«⁶

Stabilne su obitelji papi najpreča briga. Argumentacija u »*Mulieris dignitatem*« kao da ima za cilj na žene svaliti glavnu odgovornost za postojanost obitelji i prepoznati u tome narav »posebnog poslanja Žene«.⁷

U papinim meditacijama o »Ženi« susrećemo njegovo opredijeljenje za jedan od dvaju nepomirljivih koncepata »u kolijevci« ženskog pokreta 19. i 20. stoljeća: proleterski nasuprot građanskom ženskom pokretu. Proleterske žene zalažu se za jednakost žene na osnovu zajedničke čovječnosti, dočim građanske žene naglašuju specifični doprinos žena kulturi na osnovi ontološke razlike između spolova. Papa Ivan Pavao II. uputio je jasni NE shvaćanje »Žene« u radničkom pokretu (taj NE u skladu je s njegovim anti-komunizmom, koji je glavni interpretacijski princip za ocjenu djelovanja pape Ivana Pavla II. sve do godine 1989.) No i prema težnjama građanskih ženskih pokreta, koji su ženama željeli izboriti glasačko pravo i pravo na profesionalni rad izvan obitelji, papa Ivan Pavao II. kritički je usmjeren. Papa naglašuje: *Prednost pred zapošljavanjem izvan kuće Žena treba davati svojim obiteljskim obvezama*. Obitelj je pravo područje rada Žene, ondje je ona nezamjenjiva, taj zadatak ona ne može delegirati.

To obvezuje društvo vrednovati doprinos žena u obitelji kao doprinos društvu i cijelome čovječanstvu, što treba povlačiti za sobom i veću cijenu obiteljskom radu. Taj doprinos zaslužuje primjerenu financijsku naknadu i pomoć društva, među ostalim i brigu za socijalnu zaštitu žena. Nijedna žena ne smije zbog svoje odluke da ostane kod kuće biti prikraćena i trpjeti štetu, a ponajmanje se sama žena treba osjećati »manje vrijednom«.⁸

Papa Ivan Pavao II. za svoje shvaćanje »bitka Žene« nije imao pred sobom samo tradiciju kršćanske interpretacije Biblije. Iznenađuje da još nitko nije smatrao potrebnim ukazati na to da papa rabi pojmovlje (»bitak«, »bitak Žene«, »poslanje Žene«) u istom smislu kakvu im je dala katolička filozofkinja židovskog podrijetla Edith STEIN. U komentarima uz »*Mulieris dignitatem*«, nema navoda o djelu Edith Stein, poglavito o spisima o »Ženskom pitanju«,⁹ iako je nepredvidivo da je papa okoristio ne samo njezin pojmovni instrumentarij nego i suštinu pristupa Edith Stein¹⁰ ženskome pitanju. Pismena Edith Stein o »Ženskom pitanju«, *Secretan*¹¹ ne uvršćuje u njezino filozofsko djelo, nego u sredinu između njih i popularizirano znanstvene spise. U pristupu »Ženskome pitanju« prepoznaje se mlada sifražetkinja i socijaldemokratska aktivistkinja za ženska prava, pristup sveučilišnim studijama i pravo na akademsku karijeru, kao i za glasačko pravo žena.

Kao filozofkinja i kao pedagoginja, Edith Stein se posvetila pitanjima »*osobe*«/*»persona*«. ¹² Njezinoj filozofskoj izobrazbi u fenomenologiji i u neoskolastici može se pripisati njezino zanimanje za »*bitak*« *osobe*«, a »*osobu*« je Edith Stein nastojala jasno odrediti kao »*žensku*« i »*mušku*«; međusobni odnos između njih definirala je kao *komplementarnost*.

Edith Stein smatra da »*žensko biće*« *proizlazi iz biološko-organske opreme*. Razlike između žene i muškarca sastoje se, smatra ona,

»... u različitim odnosima između tijela i duše. U ženi je, za razliku od muškarca, povezanost izraženija: duša prožima tijelo, dočim je muškarcu tijelo oruđe kojim se služi. Zato je muškarac po prirodi distanciraniji prema svojem tijelu. Žena jest tijelo, muškarac ima tijelo.«¹³

Gledišta Edith Stein zrcale znanstvene stavove njezina vremena: Freudove i Weiningerove teze.¹⁴ Edith Stein govori sasvim u duhu njezina vremena i ostaje u okvirima tadašnjeg razmišljanja o ženama.

Različitim odnosima prema tijelu odgovaraju i duševno-karakterne značajke: muškarac je ekstrovertiran, apstrahira i analizira, zainteresiran je više za stvari, žena za osobe. Ženi je jača strana »duševno-duhovno«; žena je više usmjerena na osobu nego na stvari.

Edith Stein uočila je da su te značajke ambivalentne: *Pozitivno je u tome što je Žena preodređena za međuljudske odnose, što je introvertirana, okrenuta svojoj unutrašnjosti – negativno: prednosti ženskog karaktera bez obrazovanja i discipliniranja lako se mogu izokrenuti u nedostatke i slabosti: zbog introvertiranosti žena se gubi u sanjarenju, subjektivna je, ukoliko je odgoj ne prisiljava na disciplinu duha i usmjeri prema racionalnosti. Žena ne zna razlikovati između stvarnosti i privida.*

Edith Stein imala je poriv za pedagogiju i za odgoj; smijemo pretpostaviti da je – zahvaljujući činjenici da je i njoj bilo omogućeno obrazovanje i studij

6

O toj opasnosti papa je prozborio u nizu pisama i poruka obiteljima (npr. »Familiaris consortio«).

7

Papa Ivan Pavao II: Apostolsko pismo »Familiaris consortio« (1981); tekst vidi kod Beinert, str. 190–194, zatim enciklika »Laborem exercens« (1981.) – Beinert, str. 187.

8

Ovi naglasci prevladaju u dopisu kardinala Ratzingera od 30. srpnja 2004. Oni su i suština enciklike »Laborem exercens« – Beinert, str. 187.

9

Urednica i komentatorica Hanna Barbara Gerl Falkovits; letimičan pregled o pojmovima dao je Philippe Secretan u obradi njezine filozofije, str. 70–84.

Edith STEIN (r. 1889. u Breslau/Wroclavu, u tadašnjoj pruskoj pokrajini Šljonskoj; ubijena u kolovozu 1943. u KZ Auschwitz) bila je učenica i asistentica fenomenologa Edmunda Husserla. Antropologijom spolova ona se bavila kao docentica »Njemačkog instituta za znanstvenu pedagogiju« u Münsteru. Kao gimnazijalka, studentica i za vrijeme dok je predavala u gimnaziji u rodnom gradu Breslau (Wroclav), Edith Stein se uključila u Socijaldemokratske ženske udruge. Ta djelatnost polučila je niz spisa o »ženskim« pitanjima: o školovanju djevojaka, o sveučilišnom studiju žena, o zapošljavanju žena, o izborom pravu za žene i sl.

Edith Stein studirala je fenomenologiju kod Edmunda Husserla; kratko vrijeme ona mu je bila privatna asistentica u Göttingenu i Freiburgu, zatim privatna docentica u Freiburgu i Breslauu. Pod utjecajem Husserlovih suradnika, Adolfa Reichnacha i Maxa Schelera,

Edith Stein se preobrtila na katolicizam, pošto se udaljila od židovstva i priznala za sebe da je agnostik. Nakon više godina rada kao profesorica njemačkog jezika i povijesti u gimnazijama u Breslauu i Speyeru, pozvana je godine 1932. kao docentica na »Njemački institut za znanstvenu pedagogiju« u Münsteru. Nakon dolaska na vlast nacionalsocijalizma, Edith Stein je zbog židovskog podrijetla morala napustiti svoje mjesto u institutu, zbog obzira na ustanovu i na crkvene poslodavce. Ona je stupila u red karmelićanki u Kölnu. Godine 1938. povlači se u nizozemski karmelićanski samostan u Echt, da bi pošteđjela kelnski samostan represalija zbog nje. Iz Ehta je Gestapo deportira godine 1943. Pretpostavlja se da je u kolovozu 1943. ubijena u plinskoj komori u Auschwitzu, iako su točno mjesto i vrijeme njezine smrti nepoznate.

Papa Ivan Pavao II. proglasio ju je godine 1988. sveticom, Učiteljicom Crkve i jednom od Zaštitnica Europe.

Secretan navodi novije biografije. Prvi životopisi objavljeni neposredno nakon kraja Drugog Svetskog rata su hagiografije. Filozofski spisi Edith Stein još čekaju kritičko komentirano objavljivanje.

10

Gerl-Falkovits, str. 72.

11

Secretan, str. 70 i 71.

12

Isto, str. 72.

13

Edith Stein, v. Gerl-Falkovits, str. 45.

14

Le Rider, str. 105, 106, 124.

prema njezinim sklonostima – posebnu energiju uložila u obranu prava djevojaka na što kvalitetniju izobrazbu. Obrazovanje djevojaka treba, prema Edith Stein,

»... razvijati i oblikovati prirodna odličja ženskog bića i ispraviti negativne crte i njihove posljedice. Cilj obrazovanja je – općenito – ponovna uspostava 'cjelovite ljudske naravi', 'oblikovanje ličnosti'. Glede žene, formiranje uma služi za to da nitko više ne može Ženu kao 'biće emotivnosti' podrediti muškarcu i njegovoj racionalnosti... Um je ključ za carstvo duha... Um ne može biti dovoljno oblikovan, izostren i izbistren.«¹⁵

Edith Stein smatra da se djevojke moraju školovati *pod istim uvjetima i po istom programu kao dječaci*. To joj je važno zbog toga, jer nastava u »objektivnim« disciplinama (matematici, gramatici, prirodnim znanostima) prisiljava djevojke na objektiviranje i prevladavanje svoje prirodne subjektivnosti. Ženin dar empatije, koja je osposobljava za samodarje i posredovanje u cilju rješavanja međuljudskih sukoba, mora proći školu discipliniranja, kako bi se ispravile jednostranosti; dječaci su zbog svoje prirode usmjereni na objektivnost.

Edith Stein je, naglašujući nužnost školovanja i oblikovanja osobe mladih žena i zastupajući pravo i obveze djevojaka i žena na obrazovanje i zapošljavanje, odstupila od koncepta »vječne ideje« i priznavala utjecaj i promjenjivosti ženskog bića.

»Ni jedna žena nije samo Žena.. Ženska osoba ima višak vrijednosti u odnosu na čisto biološko-psihološko 'opremu'. Profesionalni rad je 'liječak za mane ženske naravi'. Mala dodatna doza 'muškog' je protulijek za 'previše-ženskog'.«¹⁶

Zalažući se za ciljeve socijaldemokratskog feminizma svojega vremena, za potpuno izjednačavanje žena po pravima i dužnostima građanke sa statusom muškarca, Edith Stein je ustrajavala na tradicionalnim gledištima. Tradicionalizam prožima i njezino učenje o ciljevima djevojačkog odgoja i zapošljavanja žena: »Načelno, individualne sklonosti mogu ženu upućivati na područja koja su tradicionalno 'muška' zanimanja«, uključivši u javnu upravu, zakonodavstvo i u pravosuđe. Važno je, ističe Edith Stein, da zaposlena žena svakom zanimanju daje »posebnu žensku notu«.«¹⁷

Pravo na iskorak u svijet

Razmišljanja Edith Stein otvorila su, u vrijeme kad su objavljena (tridesetih godina 20. stoljeća), perspektive kakve su mlade žene u to vrijeme uživale samo iznimno, pogotovo ako nisu pripadale asimiliranim židovima građanske i velegrađanske klase. Sigurno je da je duh Edith Stein nadahnuo Drugi vatikanski sabor i razvitak Katoličke crkve poslije njega – no to je kratko trajalo. Utjecaj njezinih misli vidim u enciklici pape Ivana XXIII. »Pacem in terris« (1963):

»Žena koja je sve svjesnija svojeg ljudskog dostojanstva, daleka je od toga da nekom dopusti da je tretira kao bezdušnu stvar ili puko oruđe; pače ona ostvaruje kako u svojem domu tako i u državi sva ona prava i preuzima obveze koje proizlaze iz ljudskog dostojanstva.«¹⁸

U konstituciji Drugog vatikanskog sabora »Radost i nada« (Gaudium et spes, 1965.) koncilski teolozi zahtijevaju

»... prevladavanje svih oblika diskriminacije u društvenim i kulturnim ljudskim pravima, bilo zbog rase, spola... kad se npr. ženama uskrati pravo slobodnog izbora... obiteljskog stanja ili jednaku razinu obrazovanja i kulture kao muškarcima...«¹⁹

Naposljetku je koncil uputio posebnu »Poruku ženama« (1965.):

»Crkva je ponosna što se Žena digla i oslobodila da bi zasjala njezina načelna jednakost s muškarcem u različitosti karaktera.... i da je ostvarila društveni utjecaj, razvitak i moć kakvu do sada nikada nije imala.«²⁰

Djelovanje Edith Stein kao da je urodilo plodovima – iako koncilski očevi nisu našli potrebnim spomenuti ju i obilježiti njezin »doprinos« makar jednom u »fusnoti«, iako ili baš zato što se Edith Stein danas smatra jednom od začetnica »katoličkog feminizma«. No ipak – Crkva pod utjecajem Drugog Vatikanskog koncila uspjela je prekoračiti vlastitu sjenu i pozdravljati iskorak žena iz tradicionalnih uloga, iako je Crkva taj iskorak prihvatila samo za »Svijet« i za javni život. Glede položaja žena u Katoličkoj crkvi, koncilskim očevima nije bilo ni na kraj pameti razmišljati o nekom pomaku. Najbolje što se može reći o vremenu koncilske Crkve: *Crkva je primila na znanje i na neki način čak i prihvatila promjenu samosvijesti žena i uloge spolova.*

»O položaju muškaraca i žena u Svijetu i u Crkvi«

Drugi Vatikanski sabor najavio je napuštanje statičkog poimanja »Žene« – no papa Ivan Pavao II. vraća mu se opet. Prošlogodišnja poruka iz Rima upozorava na *ugrozu »globalnog feminizma« zbog izjednačavanja i prilagođavanja spolova jednog drugoga i zbog zablude da su spolne uloge konstrukt socijalnih i povijesnih uvjeta.*

Opasno je, prema mišljenju autora te poruke, kardinala Josepha Ratzingera, *feminističko insistiranje na zapošljavanju žena, jer ide na štetu njezinim obiteljskim odnosima. Njima žene trebaju pridodavati apsolutni prioritet; samo ako žena uspijeva udovoljiti tim obvezama, neka bude i zaposlena. No niti jedna žena ne bi smijela biti primorana raditi izvan kuće samo zbog ekonomskih potreba. Zazor od zapošljavanja žena svojevrsna je konstanta crkvenog naučavanja. Prva enciklika u povijesti Crkve o ljudskome radu (umjesto o čisto dogmatskim temama), »Rerum novarum« pape Leona XIII. (1891.), uperena protiv ranokapitalističkog izrabljivanja radnika i radnica u industriji,²¹ naglašava*

»... da rada žena (a poglavito dječjeg rada) ne bi smjelo biti, i da teško griješe poduzetnici koji svojim radnicima ne isplaćuju pravedne naknade, dostatne za dostojanstven život svojih obitelji. Ženski rad u tvornicama je teška nepravda... i grijeh protiv svetosti obitelji. Ženski rad izvan kuće opasnost je po čednost i dostojanstvo žene.«²²

Zamisao da je zapošljavanje žena i danas iznuđeno radi preživljavanja, prožima i recentni crkveni dokument. Autor nije pravio razliku između zaposlenih žena u razvijenim zemljama i zapošljavanja u nerazvijenim ekonomijama s neokapitalističkim izrabljivanjem radne snage, manjkavim demokracijama i slabom zaštitom ljudskih i radničkih prava. Za takve države apel

15
Edith Stein, v. Gerl-Falkovits, str. 67.

16
Ibid., str. 67 i 68..

17
Ibid., str. 82.

18
Beinert, str. 130.

19
Beinert, str. 131, 132.

20
Beinert, str. 132

21
Beinert, str. 113. Tradicija se nastavlja u enciklici »Quadragesimo anno«, 1931. – Beinert se drži izjave pape Pije XI. i XII., s istim akcentima: str. 115–128.

22
Beinert, str. 113.

rimskog dokumenta da žene ne bi smjele biti primorane raditi radi preživljavanja, morao bi biti upućen državnim i ekonomskim strukturama, a ne obespravljenim radnicama i radnicima. Za razvijene zemlje, pak, zapošljavanje žena nije samo egzistencijalna nužnost nego odraz stečene ravnopravnosti. Autor rimskog dokumenta tu mogućnost ni ne uzima u razmatranje.

U tom pogledu razmišljanja filozofkinje Edith Stein ostale su bez odjeka: *razvitak k autonomiji jest antropološka konstanta podjednako u muškarca kao i u žene*. Otuda Edith Stein zahtijeva da svaka žena treba, radi usavršavanja svoje

»... ličnosti, školovati se, steći profesionalnu izobrazbu i zaposliti se... zapošljavanje, te rad žena izvan obitelji je istinska potreba i put k samoostvarivanju«. ²³

Žena se treba zaposliti i radi svoje ekonomske nezavisnosti i u braku. Ona treba imati svoj novac, jer materijalna neovisnost odraz je njezine samosvojnosti. Ali ni jedna žena ne bi smjela raditi radi opstanka i materijalne sigurnosti. Država je odgovorna za ekonomsku egzistenciju svojih građana i za dobrobit obitelji; obvezna je organizirati rad tako da žene uspiju udovoljiti svojim obavezama kod kuće i na poslu. Edith Stein zna za »dvostruki teret« zaposlenih obiteljskih žena i smatra da teret trebaju podijeliti bračni suružnici.

II. GLASOVI FEMINIZAMA

Joseph Ratzinger spominje »globalni feminizam«, i to u smislu »egalitarnog feminizma«. Njemu se spočitava da *teži izjednačavanju prava žene s onima muškarca i da ignorira – ili još gore – »nivelira« spolne razlike, jer ih smatra posljedicama kulturnih i socijalnih utjecaja*.

Iako Ratzinger govori o »globalnome feminizmu«, imao je na umu jedan, i to danas čak niti najznačajniji smjer. Autor mora da je podlijegao nespornom, jer on denuncira feminizam paušalno zbog »uravnilovke«, te zato što feminizam ni u kojem pogledu nema »globalno značenje«.

Main-stream feminizma danas jest »Feminizam diferencije« (kao što je ustvrdila francuska filozofkinja Elisabeth Badinter): Feminizam se ponovno okrenuo spolnim razlikama, da bi ih definirao kao suštinske i nepremostive.

»Drugotnost žene u odnosu na muškarca« jest ključni motiv, no »drugotnost« ima više značenje: *»Žena je u sebi cjelovita, opća i potpuna«*,²⁴ diktira Luce Irigaray podjednako kao i filozofska skupina »Diotima« iz Verone i Milana s programatskom knjigom *Čovjek je dvoje*. I one polaze od toga da je *»biti žena« osebujna kvaliteta, koja je drugačija na način koji je teško definirati. Žene pak moraju tek usvojiti svijest razlike, a da ipak ostaju svjesne da kao žene predstavljaju cjelovitosti i da su sasvim »kod sebe«*. Filozofkinje skupine »Diotime« su, ipak, svjesne činjenice da *društveni položaj žene obilježava njih kao »drugotne«/drugorazredne/sekundarne u odnosu na muškarca, te da je ne samo različitost nego i drugotnost bitan čimbenik njihove samosvijesti*.

»Biti žena« znači i za teologinju Elisabeth Moltmann Wendel²⁵ da su *žene »cjelovite«, »potpune« i kao takve »lijep« neovisne o muškom pogledu*. Te tvrdnje mogu se shvatiti kao prosvjed protiv Svijeta, koji gleda muškim očima. *Žene odbijaju povinuti se njihovim ocjenama, žele biti autonomne i neovisne o kvalifikacijama iz muške sredine. Žene su uvjerene da su »lijep«, jer su »one same i kod sebe«, dočim se muški kriteriji ne priznaju*.

»Ženske kvalitete« su, kao što pokazuje analiza epiteta u napisu Moltmann Wendel, upravo one iste kakve je Romantika zadala ženama kao normu:

»snaga osjećajnosti«, empatija, smisao za međuljudske odnose«. Moltmann Wendel govori o »ženskoj mudrosti«, »cjelovitoj spoznaji, koja ne mora analizirati, raščlaniti, nego uspijeva spojiti spoznaju i intuiciju«.26 Ona, međutim, sumnja da se od kršćanstva i kršćanske teologije ne može očekivati da prihvati te ženske vrline. Skeptične su i druge feministkinje.27

Postkršćanske feministice, koje se zbog »stubokom patrijarhalnih i mizoginih obilježja kršćanskih Crkvi ograđuju od njih, vjeruju da se žene najbolje ostvare same, kad žive »sasvim u suglasju s prirodom«. Samo tada mogu biti »sasvim kod sebe« i osjećati ostvarenu cjelovitost. Ella Sorge svoju je knjigu *Religion und Frau* (Religija i žena) u potpunosti usredotočila na ideju da žena »božansku iskricu pronalazi u sebi, a ne u izvansvjetovna Boga, kao što je to patrijarhalni bog kršćanstva i drugih abrahamitskih religija«.

Suglasje s prirodom?

Citirane feministice vjeruju u to da suglasje s prirodom znači ostvarivanje savršenstva, prevladanja svih unutarnjih rascjepa i proturječja, jer priroda predstavlja nepogrešivu instinktivnu sigurnost da se dobro ne samo želi i namjerava učiniti, nego da se dobro doista učini i poluči samo dobre plodove. Priroda je dinamična snaga, u njoj je teleologijska dinamika, koja usmjerava sve procese prema dobru.

Teologija o stvaranju Svijeta uči da je sve što je Bog stvorio »dobro« (Knj. Post. 1,26–27). »Priroda« je zato također dobra, i zato je i žena »dobra«, kad dopušta da se razvije u skladu s prirodom. Ella Sorge razvija te teze (s ciljem utvrditi odakle mizoginost u kršćanskoj Predaji), koje imaju očevidnu srodnost s onima pape Ivana Pavla II. u »Mulieris dignitatem«. No je li imperativ »slijedi zov prirode!« doista jamstvo za to da se »cjelovitost«, ma kakva se ona definirala, ostvari?

Kao prvo, protiv toga govori iskustvo da priroda nije samo ta snaga koja daje i rađa život – dobra, spasonosna – nego i destruktivna, ubilačka. I smrt je dio »prirode«. »Priroda« je uloga žene: izroditi novi život. No ta uloga znači ujedno i sukob s individualnim, poslije drukčijim željama. Elisabeth Badinter je zato upozorila da je najvažniji korak k autonomiji »dekonstrukcija prirode«28 – ne suzbijanje, nego nastojanje »prirodi« odrediti mjesto koje joj po rangu pripada.

Teze o »Ženskom bitku« u toj varijanti feminizma naglašuju tijesnu povezanost žene s prirodom, u smislu (biološke) tjelesnosti. Neizrečena i nedomišljena premisa tog feminizma jest uvjerenje da je sklad s prirodom jednak savršenstvu i da priroda sadrži teleološku dinamiku, cilj i smisao. To znači da je priroda, a ne osoba, subjekt djelovanja. Ako vrijedi jednadžba

23

Gerl-Falkovits, str. 79–96.

24

Irigaray, str. 172–194.

25

Moltmann Wendel, str. 6.

26

Feminističke teologije kao Moltmann Wendel i Chrisat Mulack pronalaze takve osobine kod ženskih likova u Bibliji, poglavito kod žena koje su pripadale užem krugu učenika i učenica oko povijesnog Isusa. »Žene

oko Isusa« – zato je omiljena i mnogo obrađena tema feminističke teologije.

27

Feministička teologinja iz SAD, Mary Daly raskinula je svoje veze s kršćanstvom i zasnovala »postkršćanski feminizam« – »Beyond God The Father, The Son and The Holy Spirit«. Ella Sorge, *Religion und Frau*, također je napustila protestantsko kršćanstvo.

28

Badinter, str. 157.

»priroda=dobro«, to bi značilo suspenziju etike. Ako je žena bliska prirodi, ona bi *eo ipso* bila moralna, jer sluša »prirodni moral«, koji čini suvišnim za-povijedi i moralne zakone.²⁹

Iz ideje da je priroda sama po sebi dobra slijedi da je priroda identična s etikom. Što je biće bliže prirodi, to je i etičnije. Žena nema etike, ona jest etika. I prema Sv. Pismu, žena jest »cjelovita, dobra, lijepa«. ³⁰ Iskustvena je činjenica da »priroda« nema te snage koja će čovjeka, bilo muškarca bilo ženu, »gurati« prema dobrome; naprotiv, čovjek se uvijek iznova mora motivirati za dobro i odlučivati se. Čovjeku nije dano »stopiti« se s prirodom, iako »feminizam diferencije« tu kvalitetu pripisuje upravo ženi – ali ne i muškarcu. Muškarci za sebe to i ne traže.

Čovjek ima relativnu autonomiju u odnosu na prirodu. U feminističkom shvaćanju »autonomije« nalazi se također težnja ili »želja« za relativnom slobodom od prirodnih uloga. Prirodnopravno poimanje »žene« ne može biti neupitna norma (i možda kardinal Ratzinger sluti da /egalitarni/ feminizam »izjednačavanje žena i muškaraca« shvaća upravo u tom smislu). Prema Simone De Beauvoir, žena se treba emancipirati od ropstva rađanja; Edith Stein svojom izrekom »Ni jedna žena nije samo žena«, pozivala je također na emancipaciju od prirode. Autonomija je posljedica čovjekove refleksivnosti i volje opredijeliti se za druge načine življenja.

»Zamka priroda«

Feminizmu koji promiče »život u suglasju s prirodom«, »ekološkom feminizmu«³¹ (kao jednom od varijacije na temu »feminizam diferencije«) nesporno pripada zasluga da se zalaže za ciljeve zaštite ljudskog okoliša. No, da li »feminizam diferencije« u jednoj svojoj varijanti promiče cilj »cjelovitosti«? Kakve konzekvence slijede iz njegovih postulata, opisala je Elisabeth Badinter. Ona mu spočitava vraćanje dualizma spolova, ponovno upregnuće žene pod diktat muškaraca. Badinterova ukazuje na

»... dobrovoljni pristanak žena na diktate tržišta (mode, kulta mladosti, ljepote i privlačnosti) i na bespogovorno preuzimanje uloge žrtve, kad je riječ o nasilju i o pitanju, tko je kriv za nasilje u obiteljima... žene koje ne samo da trpe nasilje nego traže krivicu za pretrpljene nasilničke udarce u sebi i svojim nedostacima, preuzimaju sliku o sebi koja je slika 'muškog pogleda'... (re)viktimiranje žena.«³²

Što je s ravnopravnošću, koja je poticala ženske pokrete duže od jednog stoljeća? Susanne Heine također sumnja u to da se *jednakost i diferencija mogu spojiti*.

»Jednakost u različitosti«?

Prividna čarobna formula jest »*Jednakost u različitosti*«. Tako papa Ivan Pavao II. formulira pravično shvaćanje položaja žene. Žena nije jednaka muškarcu po sposobnostima, pa prema tome ne može ni imati jednak položaj. Jednakost spolova može postojati samo po njihovu dostojanstvu.

»Jednakost u diferenciji« ili – u recentnom crkvenom dokumentu – »*Jednakost dostojanstva, različitost uloga*«. ³³

Badinterova je uvjeren da »jednakost u diferenciji nameće asocijaciju s hijerarhijom«, ³⁴ – i s »*paternalističkom*« zaštitom, dodala bih. Teološka sintagma »jednakost dostojanstva, različitost uloga« niti ne sugerira da jednakost dostojanstva znači društvo bez hijerarhija, ili »splošnjene hijerar-

hije« sa što blažim stupnjevanjem. Tko pristaje na takvu formulu, mora očekivati sumnju, nije li ipak izgubio tlo pod nogama. Naime, jednakost u različitosti nije moguća za žene, jer njihove takozvane »prirodne uloge« povlače za sobom socijalne uloge, kojima se teško mogu oteti. Rađanje se ne može svesti samo na biološko-prirodni proces, jer socijalnim posljedicama žene su neuporedivo dublje vezane nego što su to muškarci. Muškarci snose posljedice, kad oni to žele i ostvare svjesnom odlukom; žene se moraju suočavati s neizbježnim posljedicama: žele li ostvariti svoja prava na obrazovanje, zapošljavanje, slobodni odabir zanimanja, ili ipak radije dati prednost obitelji, ili kako izaći na kraj s jednim i drugim.³⁵ Hilpert naglašuje da su te različite posljedice »prirodne uloge« uzrok načelne nejednakosti, kakvu sintagma »jednakost po dostojanstvu« neutralizira i umalovažava.³⁶

III. PRIMJERENIJI POGLED NA »ŽENE«

Edith Stein je na neki način predmijenila misli Simone De Beauvoir: njezinu izreku da se »ženama ne rodimo, da ženama postajemo«. I moto Edith Stein, »ni jedna žena nije samo žena«, poručuje da svaka žena sa sobom nosi »višak vrijednosti«, sposobnost »oblikovanja« prirode. Badinterova se bori protiv povratka idelogiziranja majčinstva pod nazivljem »gender difference«. Badinterova upozorava na zamke u koje padaju žene koje se – vjerne toj ideologiji – oslanjaju na političke mjere što ih ta ideologija proizvodi – »naknada za majke« umjesto stvaranja radnih mjesta; polovično radno vrijeme za žene umjesto brige za

»... prikladnu skrb za djecu u radno vrijeme majki; ideologija majčinstva i mjere što ih ona proizvodi... jačaju samo asocijativnu vezu između žena i obitelji i to oslobađa muškarce obveza koje bi muškarci trebali podijeliti sa ženama«.³⁷

Badinterova upozorava da »najveći napreci posljednjih desetljeća proizlaze iz dekonstrukcije poimanja »prirode«. *Dekonstrukcija ne znači negiranje prirode, nego vraćanje mjesto prirodi* koje je joj primjereno.

Badinterova čini još korak dalje: *Dekonstrukcija »prirode« otvara slobodu od tradicionalnih uloga i spolovima. Kulturalistička i univerzalistička filozofija promijenila je situaciju žene i skinula sramotu s homoseksualnosti; ona je promicala spoznaju da biološki spol nije sudbina, da je spol i socijalni odgoj i da seksualnost nije destinacija.*

Badinterova nije izrekom spomenula transseksualizam (»Queer« -teorije), iako je preporučila eksperimentiranje s pokušajima iskoraka iz određenog seksualnog identiteta.

29

Moltmann Wendel, str. 16; Heine, str. 50–68.

30

Moltmann Wendel, loco cit.

31

Heine primjenjuje pojam »ekološki feminizam« na Rosemary R. Ruether i na Ellu Sorge – Heine (2000), str. 104.

32

Badinter, str. 147–149. – I Susanne Heine skeptična je glede pitanja, jesu li jednakost i diferencija spojivi – Heine (1999–2000), str. 7.

33

Ova definicija jest i »crvena nit« u svim katoličkim porukama o »ženskim pitanjima«.

34

Badinter, str. 147–149.

35

Heine, str. 44, 45.

36

Hilpert, str. 150.

37

Badinter, str. 157

Prevladanje »diferencija«, te iz nje proizlazećih hijerarhija ostvaruje se »jednakošću pred zakonom«, a ne *posebnim statusom za žene*, preporuča Badinter³⁸ – *kvalitetnijim promicanjem ženskog položaja od pozitivne diskriminacije*. Do istog zaključka došla je i Susanne Heine, koja ističe da je moguće izaći iz zamki prirode, jer postoji razina iznad spolova, a to je razina zajedničkih ljudskih/čovjekovih osobina.

Narušavanje brana i granica što se ženama nameću zbog »prirodnih« spolnih uloga, nije strano ni kršćanskoj tradiciji. Ideal dobrovoljnog celibata, koji nije dostupan samo muškarcima nego i ženama, iznjedrio je životne stilove, radi kojih su i žene dobrovoljno birale alternative »prirodnoj ulozi«. Kroz cjelokupnu povijest kršćanskih crkvi naovamo postojala je praktična pluralnost životnih stilova i priznavanje prava na alternativu braku i obitelji – i u odnosu na žene. Pokušaj podvrgnuća žene ponovno »muškom pogledu« mogu se odbijati ne samo u ime sekularnih osnovnih prava nego i »vlastitim oružjem« Crkve: praktičnom pluralnošću u samoj Crkvi.

Bibliografija

Žensko pitanje:

Rosemary RUETHER: *Sexismus und die Rede von Gott*. Guetersloh 1985.

Wolfgang BEINERT: *Frauenbefreiung und Kirche. Darstellung, Analyse, Dokumentation*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1987.

Herta DOLEŽAL: *Feministische Philosophie*. Wien 1987.

Elisabeth MOLTMANN WENDEL: »Wir sind bei Gott, wenn wir bei uns selbst sind. *Deutsches Allgemeines Sonntagsblatt*, Nr. 7, Februar 1987.

Ella SORGE: *Religion und Frau*. Stuttgart-Berlin-Köln, 2. izdanje, 1987.

Luce IRIGARAY: *Genealogie der Geschlechter*. Freiburg im Breisgau 1989.

Luce IRIGARAY: *Ethik der sexuellen Differenz*. Frankfurt am Main 1991.

Susanne HEINE: *Frauenbilder-Menschenrechte. Theologische Beiträge zur feministischen Anthropologie*. Serie »Mensch-Natur-Technik«, Lutherisches Verlagshaus, Hannover 2000.

Elisabeth BADINTER: *Die Wiederentdeckung der Gleichheit. Schwache Frauen, gefährliche Männer und andere feministische Irrtümer (Fausse route)*. Paris 2003–Ullstein/Hamburg 2004.

Edith STEIN:

Hanna-Barbara GERL-FALKOVITS: *Keine Frau ist ja nur Frau. Texte zur Frauenfrage*. Freiburg im Breisgau, 1989.

Philibert SECRETAN: *Erkenntnis und Aufstieg. Einführung in die Philosophie von Edith Stein*. Tyrolia-Echter 1992., str. 74–86.

Ljudska prava:

Konrad HILPERT: *Menschenrechte und Theologie. Forschungsbeiträge zur ethischen Dimension der Menschenrechte*. Universitaetsverlag, Fribourg 2001.

Jaques LE RIDER: »Das Ende der Illusion. Die Wiener Moderne und die Krisen der Identität.« *Oesterreichischer Bundesverlag*, Wien 1930., str. 105, 106, 124.

Anna Maria Grünfelder

»Difference« as Privilege

Feminist Goal and Catholic Doctrine

This article is aimed as a critical notice on Catholic church documents on »women's question«. The main author's interest in choosing those church documents was guided by an expression »The Being of Woman«. The author has chosen this motive because »The Being of Woman« has been defined as »difference« – »difference« in relation to Man. »Difference« is, namely, a signpost for the ruling trend in feminist discourse nowadays. That is why there has been much talk on »feminism of difference«.

The author concludes that Pope John Paul II, as well as cardinal Joseph Ratzinger both took over Edith Stein definition of »Woman's Being«, by which she has stood in framework of her times, but not the conclusions of hers, that were, at the times, emancipatory and enlightened.

The author agrees with Elisabeth Badinter in judging real equality only in relationship with the law. Basic human rights, in the spirit of international conventions, derive from postulate on the equality of everybody, and burdens the politics with obligation to remove shortcomings in law, as well as practical obstacles to full equality.